

КОНВЕНЦІЯ ПРО РЕЖІМ ПРОТОК, Конвенція Монтре (1936) – Конвенція визначила право проходу військових кораблів і торг. суден через чорномор. протоки Босфор, Мармурове море і Дарданелли. Фактично вона відновила над протоками суверенітет Туреччини, зобов'язавши останню дотримуватися принципів міжнар. мор. права.

Питання про режим судноплавства через чорномор. протоки Босфор і Дарданелли належить до найдавніших міжнар. проблем, адже ці протоки є найважливішим і єдиним виходом для кораблів і суден з Чорного в Середземне море і далі через Гібралтарську протоку – в Атлантичний, а через Суецький канал – в Індійський і Тихий океани.

Чорномор. держави завжди прагнули отримати вільний вихід у Середземне море для своїх кораблів і торг. суден. При цьому не повинні були обмежуватися інтереси Туреччини, без якої будь-яка міжнар. угода щодо чорномор. проток була б неможливою. Нечорномор. держави, зі свого боку, домагалися дозволу на вільний доступ своїх кораблів у Чорне море.

Прийнята на Конференції про режим проток, що проходила з 22 черв. по 21 лип. 1936 у м. Монтре (Швейцарія), та підписана всіма чорномор. державами, а також багатьма європ. країнами 20 лип. 1936.

Конференція про режим проток відбувалася за участю СРСР, Туреччини, Великої Британії, Франції, Болгарії, Румунії, Греції, Югославії, Австралії і Японії. Вона була скликана за пропозицією Туреччини з метою перегляду Конвенції, прийнятої на конференції в Лозанні (Швейцарія) у 1923. Ця Кон-

венція передбачала демілітаризацію зони проток і дозволяла вільний прохід через протоки як торг., так і військових суден (з певними обмеженнями) будь-якої країни світу, що створювало ненормальні умови для чорномор. держав. СРСР не ратифікував цю Конвенцію як таку, що порушує його законні права.

Починаючи з 1933, коли захоплення Гітлером влади в Німеччині створило безпосередню військову загрозу в Європі, а посилення військових приготувань Італії спричинили занепокоєння в басейні Середземного моря, турецька дипломатія стала зондувати можливість перегляду Лозаннської конвенції 1923 з метою ремілітаризації (відновлення воєнного потенціалу) проток. У берез.-трав. 1933 турецькі представники порушували це питання в генеральній комісії Міжнар. конференції 1932–35.

Представник СРСР визнав пропозицію Туреччини такою, що відповідає інтересам миру і заг. безпеки, проте англ. делегати зняли її з обговорення. У квіт. 1935 на засіданні Ради Ліги Націй міністр закордонних справ Туреччини Арас наголосив, що положення Лозаннської конвенції 1923 щодо військового статусу проток є дискримінаційними та створюють для Туреччини становище нерівності. Туреччину підтримав радянський представник, який відзначив, що СРСР не буде чинити перешкод здійсненню побажання, висловленого Арас. Однак представники Англії, Франції та Італії ухилилися від відповіді.

Навесні 1936 Туреччина запропонувала країнам – учасникам Лозан-

нської конференції розпочати переговори, щоб досягти в короткий термін ухвалення угод, призначених урегулювати режим проток в умовах безпеки, необхідних для недоторканності турецької території, і в найбільш ліберальному дусі в сенсі постійного розвитку торг. мореплавства між Середземним і Чорним морями. На цій підставі й була скликана Конференція про режим проток 1936.

На Конференції в Монтре Велика Британія висунула вимоги, спрямовані проти інтересів чорномор. країн: обмежений допуск будь-яких військових кораблів у Чорне море та «рівність» усіх держав щодо проходу їх військових суден через чорномор. протоки. Така вимога не була підтримана, бо позиція англ. делегації була вельми хиткою. «Міжнародний характер» Чорного моря ніколи не користувався заг. визнанням. Навіть Лозаннська конвенція 1923 обмежувала допуск іноземних військових кораблів у Чорне море.

Однак турецька делегація підтримала англ. пропозиції. Вона прагнула створити перешкоди не тільки для проходу радянських військових кораблів через протоки, а й для розвитку радянського військового флоту в Чорному морі.

Разом із тим Радянський Союз зайняв принципову позицію. Радянський уряд прагнув врятувати Конференцію від краху, який дав би Гітлеру зайвий козир у його агресивній політиці, заснованій на односторонніх порушеннях міжнар. договорів. Тому Радянський уряд не наполягав на повній забороні входу військових кораблів у Чорне море, погоджувався на ряд ін. поступок,

але за обов'язкової умови, що будуть забезпечені хоча б елементарні права та інтереси чорномор. країн: обмеження входу іноземних військових кораблів у Чорне море за класом, тоннажем і термінами перебування та надання чорномор. державам можливості проводити через протоки будь-які свої військові кораблі.

Зрештою Британський уряд зняв свої заперечення, а турецька делегація отримала з Анкари відповідні інструкції. Тому Конференція не була зірвана та привела до вироблення злагоджених рішень. 20 лип. 1936 країни-учасниці підписали К. п. р. п., до якої у 1938 приєдналася Італія.

Найважливіші положення Конвенції зводяться до такого.

К. п. р. п. закріпила за торг. суднами всіх країн свободу проходження через протоки як у мирний, так і у воєнний час. У ній вказано, що торг. судна користуються правом повної свободи проходу і судноплавства у протоках удень і вночі, під будь-яким прапором і з будь-яким вантажем, без жодних формальностей. При цьому всі судна, які входять у протоки з Егейського або Чорного морів, повинні зупинитись біля саніт. станції з метою проходження саніт. огляду, передбаченого турецьким законом у рамках міжнар. саніт. правил.

Торг. судна, на борту яких мають місце або мали місце за останні 7 днів випадки чуми, холери, жовтої лихоманки, висипного тифу або віспи, а також судна, які залишили заражений порт, зобов'язані зупинитись біля саніт. станцій і приймати на борт саніт. наглядачів, яких може направити турецька влада.

У Конвенції зазначено, що під час війни, коли Туреччина не є воюючою стороною, торг. судна під будь-яким прапором і з будь-яким вантажем користуються правом свободи проходу і судноплавства у протоках. Проте у разі якщо Туреччина є воюючою стороною, торг. судна, які не належать державі, що знаходиться у стані війни з Туреччиною, користуються вказаним правом за умови, що вони жодним чином не надають сприяння противнику.

Щодо військових кораблів, то для проходження ними проток Турецькому Уряду має бути надіслане попереднє повідомлення по дипломатичних каналах. Звичайний термін повідомлення – 8 днів, а для нечорномор. держав – 15 днів. У повідомленні зазначаються місце призначення, назва, тип і кількість кораблів, дата проходу та повернення. Про зміну дати має бути повідомлено за 3 дні.

Конвенція передбачає різний режим проходу військових кораблів через протоки відносно того, чи належать такі кораблі чорномор. або ж нечорномор. державам. За умови попереднього повідомлення Турецького Уряду чорномор. держави в мирний час можуть проводити через протоки військові кораблі будь-якого класу. Для військових кораблів нечорноморських держав введені істотні обмеження за класом (проходять лише дрібні надводні кораблі) і за тоннажем. Заг. тоннаж військових кораблів нечорномор. держав у Чорному морі не повинен перевищувати 30 тис. т (із можливістю його підвищення до 45 тис. т) з терміном перебування не більше 21 доби.

За умовами Конвенції військові кораблі, що здійснюють транзитний прохід через протоки, за винятком випадків аварії або небезпеки на морі, не повинні залишатись у протоках протягом більшого часу, ніж їм потрібно для проходу. Заг. макс. тоннаж усіх кораблів іноземних мор. загонів, які можуть знаходитись у стані транзитного проходу через протоки, не має перевищувати 15 тис. т. Такі загони не повинні складатися з більш ніж 9 кораблів.

Свого часу К. п. р. п. була відомим кроком уперед на шляху визнання прав чорномор. держав у питанні щодо проток.

Лит.: Юридична енциклопедія, т. 3 / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К., 1998. URL: http://leksika.com.ua/12360519/legal/konventsija_pro_rezhim_protok_1936_konventsija_montre_1936; Монтрє конференція 1936: дипломатический словарь. URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_diplomatic/838/МОНТРЁ#sel=12:1,12:15; Правила прохода кораблей через Черноморские проливы. Конвенция «Монтрё». URL: <http://www.avianosec.com/086.shtml>; Конвенція про режим проток. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_228.

Є. П. Суєтнов.